

تعهدات دولتهای ساحلی حوزه خلیج فارس در مقابله با کشتند سرخ

منصوره صدیقیان کاشانی *

علی مشهدی **

سمیرا نادری ***

چکیده

در سالیان اخیر، محیط‌زیست آبی حوزه خلیج فارس در کنار انواع مشکلات زیست‌محیطی، شاهد شیوع تأمل‌برانگیز پدیده‌ای به نام کشتند سرخ بوده است. این پدیده به زعم کارشناسان، منجر به ورود خسارات عمده‌ای به زیست بوم دریایی و آبزیان این منطقه شده است. با این حال، ابعاد حقوقی و دیپلماتیک آن، چندان مورد توجه کارشناسان امر قرار نگرفته است. این مقاله به دنبال تحلیل مسئولیت بین‌المللی دولتهای ساحلی حوزه خلیج فارس در پرتو آموزه‌های حقوق بین‌الملل در زمینه پیشگیری، کنترل و جبران خسارات زیست‌محیطی وارده بر محیط‌زیست دریایی خلیج فارس ناشی از کشتند سرخ است.

فرض اساسی این مقاله بر این مبنا استوار است که نظام حقوق بین‌المللی عرفی و قراردادی حاکم بر محیط‌زیست دریایی خلیج فارس، دولتهای ساحلی را متعهد به انجام اقداماتی جهت پیشگیری، کنترل و جبران خساراتی از این دست نموده است.

واژگان کلیدی: خلیج فارس، مسئولیت بین‌المللی، زیست‌بوم دریایی، خسارات زیست‌محیطی، کشتند سرخ، کنوانسیون کویت.

آب‌های خلیج فارس به لحاظ معیار زیست‌محیطی در معرض آلودگی‌های متعددی قرار گرفته و حساسیت‌های زیست‌محیطی این منطقه نیز در سالیان اخیر افزایش قابل‌ملاحظه‌ای داشته است. در سالیان اخیر از میان مشکلات متعدد زیست‌محیطی خلیج فارس باید به گسترش پدیده‌ای به نام کشند سرخ اشاره نمود که منجر به ورود خسارات جبران‌ناپذیری به محیط‌زیست انسانی و طبیعی این منطقه شده است. باوجود اینکه این پدیده در کنوانسیون و سند خاصی مد نظر قرار نگرفته است، تعهدات دولت‌ها در اسناد منطقه‌ای و بین‌المللی در جهت پیشگیری و همچنین جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست دریایی به نوعی راهکارهایی را برای کنترل و جلوگیری از بروز یا تشدید پدیده کشند سرخ ارائه داده‌اند.

در این میان علی‌رغم توجه کارشناسان محیط‌زیست و نیز باوجود چندین سند و سازمان منطقه‌ای و بین‌المللی، اجماع حقوقی و دیپلماتیک چندانی برای ایفای تعهدات از سوی کشورهای ساحلی برای کنترل و کاهش این آلودگی‌ها وجود ندارد. بررسی ابعاد حقوقی این مسئله به‌ویژه بررسی مسئولیت بین‌المللی کشورهای حوزه خلیج فارس در مقابله با این پدیده در پرتو تعهدات عرفی و قراردادی حقوق بین‌الملل محیط‌زیست، ناظر به محیط‌های آبی ضروری است. بر این اساس ابتدا به معرفی پیشینه و زمینه‌های بروز این آلودگی در منطقه خلیج فارس پرداخته و آن‌گاه مسئولیت بین‌المللی دولت‌های عضو کنوانسیون کویت یعنی بحرین، ایران، عراق، کویت، عمان، قطر، عربستان و امارات عربی متحده را در دو سویه تعهدات عرفی و قراردادی بررسی خواهیم نمود.

گفتار اول) کشند سرخ و زمینه‌های گسترش آن در منطقه خلیج فارس

کشند سرخ در اثر عوامل متعدد انسانی و طبیعی در خلیج فارس بروز نموده است و علل متعددی در گسترش این پدیده نقش داشته‌اند که به برخی از موارد آن اشاره خواهیم نمود.

مبحث اول) کشند سرخ

کشند سرخ^(۱) در ترمینولوژی حقوق دریاها تازه‌وارد است. در حوزه خلیج فارس نیز تنها در سالیان اخیر به مثابه یک مشکل زیست‌محیطی مطرح گردیده است. این پدیده که با نام «شکوفایی جلبکی»^(۲) نیز شناخته می‌شود در اثر تجمع بیش از حد میکروارگانیسم‌ها^(۳) و جلبک‌های تک‌سلولی در آب‌های دریایی به‌وجود می‌آید.^(۴) در این حالت، حجم مواد مغذی در آب و به تبع آن، کلروفیل جمعیت‌های جلبکی و فیتوپلانکتون‌ها افزایش می‌یابد و طی این فرایند، کل سطح آب را پوشش می‌دهد و در نتیجه نور و اکسیژن به زیر آب نمی‌رسد و سبب بروز این پدیده

1. Marée rouge(Fr)/ red tide(En).

2. Efflorescence algale(Fr) /Algal bloom(En).

3. Large concentrations of microorganisms.

4. Wyman and L. Harold Stevenson, *Dictionary of Environmental Science*, Infobase Publishing, Third Edition, 2007, p. 353.

می‌شود.^(۵) این آلودگی به رنگ‌های سبز و آبی در غلظت‌های پایین مشاهده می‌شود که آثار تخریبی چندانی ندارد. اما رنگ سرخ آن که حکایت از غلظت بالای آن می‌نماید خسارت‌زا است. این پدیده در سواحل دریایی به‌ویژه در مناطقی که در آن‌ها فعالیت‌های انسانی وجود دارد، شایع است. دلیل نام‌گذاری آن به «کشند» نیز به این معنا است که این پدیده به مانند جزرومد، حالت یکنواخت نداشته و شدت آن کم یا زیاد می‌شود.^(۶)

با توجه به تعریف آلودگی آب در بند ۳ ماده ۱ آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی آب مصوب ۱۳۷۳ و ماده ۵۶ قانون آب و نحوه ملی‌شدن آن مصوب ۱۳۵۶ این وضعیت را می‌توان نوعی آلودگی شیمیایی آب و از مصادیق «آلودگی دریایی»^(۷) دانست.^(۸) به‌موجب بند الف ماده ۱ کنوانسیون کویت نیز منظور از آلودگی دریایی، داخل کردن مواد یا انرژی در محیط‌زیست دریایی به‌وسیله انسان به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم می‌باشد که اثرات زیان‌بخش مانند آسیب به منابع زنده و خطر برای سلامت انسان و ایجاد مانع در فعالیت‌های دریایی از جمله ماهی‌گیری و لطمه به کیفیت آب از لحاظ استفاده از آب دریا و کاهش وسایل رفاهی به‌بار آورد یا احتمال ایجاد این‌گونه خطرات را دربر داشته باشد.

مبحث دوم) دلایل ظهور کشند سرخ در منطقه خلیج فارس

کشند سرخ در اثر ورود حجم عظیمی از پساب‌ها و مواد زاید به دریا اتفاق می‌افتد.^(۹) در کنار فرضیات علمی متعددی که برای ظهور و گسترش پدیده کشند سرخ در محیط‌های دریایی تا کنون گزارش شده است، ورود حجم عظیمی از پساب‌های شهری، صنعتی و خانگی به آب‌های این منطقه، آلودگی ناشی از تردد کشتی‌ها و تخلیه عمدی و تصادفی در دریا و گرم‌شدن آب‌های این منطقه و تغییرات آب‌وهوایی از مهم‌ترین دلایل گسترش این پدیده معرفی شده است.^(۱۰)

عوامل ایجادکننده کشند سرخ هم شامل آلودگی‌های داخل دریا و حاصل از مواد نفتی موجود در آب و هم ناشی از آلودگی‌های ناشی از بستر خشکی است. البته تا مدت‌ها تصور می‌شد که تنها نوع آلودگی، آلودگی نفتی است اما با گذشت زمان مشخص شد که هرچند آلودگی ناشی از فعالیت‌های نفت‌کش‌ها محسوس‌تر است اما جدی‌ترین نوع آلودگی محسوب نمی‌شود و همچنین تنها نوع آلودگی ناشی از نفت‌کش‌ها آلودگی نفتی محسوب نشد و مشخص شد که آلودگی ناشی از منابع مستقر در خشکی، مؤثرتر و جدی‌تر از آلودگی در دریاها است.

۵. رستم‌زاد، هائیه و حاتمی مقدم، زهرا، کشند سرخ و بررسی بیولوژی موجودات مؤثر بر آن، مقاله ارائه‌شده در دومین همایش ملی کشاورزی بوم‌شناختی ایران، ۱۳۸۶، ص ۲.

۶. فاطمی، سید محمدرضا، کشند سرخ و علت بروز آن در آب‌های خلیج فارس، مجله پیام دریا، شماره ۱۷۸، ۱۳۷۸، ص ۶۰.

7. Marine pollution

۸. مشهدی، علی، ترمینولوژی حقوق محیط‌زیست، انتشارات خرسندی، ۱۳۸۹، ص ۲۷.

۹. منشوری، محمد و سندس طبیعی یگانه، بررسی علل پیدایش کشند سرخ و کنترل آن در آب‌های خلیج فارس، دوازدهمین همایش ملی بهداشت محیط/ایران، دانشکده بهداشت دانشگاه علوم پزشکی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۸، ص ۱۱۷.

10. G. M. Hallegraeff, "Marée rouge", *Bulletin trimestriel d'information sur les sciences naturelles*, Organisation des Nations Unies pour l'éducation, la science et la culture, vol. 4, no. 3, Juillet – septembre, 2006, p. 3.

بررسی عوامل ایجادکننده کشند سرخ، صحت این ادعا را ثابت می‌کند. از جمله عواملی که باعث بروز این پدیده می‌شود می‌توان به فوران چاه‌های نفت، تخلیه آب توازن کشتی‌ها، تصادف و برخورد کشتی‌ها، تخلیه زباله‌ها و مواد زائد، تردد کشتی‌ها و نفت‌کش‌ها، دفع فاضلاب پالایشگاه‌ها و آتش‌سوزی اشاره کرد.^(۱۱)

موارد طبیعی این پدیده در ادوار تاریخی گذشته و به‌ویژه در آب‌های گرم و انواع غیرمضر آن در غلظت‌های پایین و به رنگ‌های آبی و سبز و زرد وجود داشتند. اما گسترش پدیده کشند سرخ در سالیان اخیر و تلفات آبزبان ناشی از آن در منطقه خلیج فارس قابل توجه است. درحال حاضر کشورهای دارای آب‌های گرم^(۱۲) و دارای فعالیت‌های صنعتی وسیع کنار این آب‌ها از جمله در فیلیپین، کره، چین، مکزیک، ایالات متحده آمریکا، هندوستان و کشورهای آفریقایی مجاور آب‌های دریایی با این پدیده مواجه‌اند.^(۱۳) در منطقه خلیج فارس و دریای عمان در سال‌های گذشته، انواع غیرمضر آن در غلظت‌های پایین به‌صورت یک پدیده طبیعی و به رنگ‌های آبی و سبز و زرد قابل مشاهده بود و پدیده طبیعی از ۱۵ سال گذشته در آب‌های خلیج فارس و دریای عمان مشاهده می‌شد.^(۱۴) لیکن به‌علت افزایش ورود پساب‌ها و آلودگی‌ها میزان این پدیده افزایش قابل‌ملاحظه‌ای پیدا نمود. در بخش ایرانی، عمده‌ترین منطقه آلوده خلیج فارس از جاسک تا جزیره کیش است و در سایر مناطق هم‌جوار در شارجه واقع در امارات متحده عربی و مسقط در کشور عمان است.

به همین سبب افزایش بیش از حد و مضر این جلبک‌ها و واردآوردن خسارت به آبزبان، آن را از حالت طبیعی خارج نموده است. مهم‌ترین اثرات زیان‌بار این پدیده مربوط به آبزبان دریایی است که منجر به مرگ آبزبان دریایی و افزایش سموم در آب می‌گردد.^(۱۵) منشأ اصلی بروز این پدیده، ورود پساب‌ها و مواد زائد به دریا و محیط‌زیست آبی است. این پدیده سبب بروز بیماری‌های انسانی و اثرات زیان‌بار اقتصادی به محیط‌زیست می‌شود.^(۱۶) بنابراین می‌توان گسترش نوع مضر کشند سرخ (ا.ج.ای.بی)^(۱۷) در این منطقه را از مسائل نوظهور دانست که می‌تواند در کنار برخی از مسائل ژئوپولیتیکی چالش برانگیز باشد.

۱۱. عسگری، سهراب، محیط‌زیست خلیج فارس، رویکردی پراهمیت در ژئوپلیتیک منطقه، فصلنامه سپهر، دوره ۱۷، شماره ۶۸، ۱۳۸۷، ص ۴۶.

۱۲. مشهدی، علی، حقوق محیط‌زیست دریایی و گسترش پدیده کشند سرخ در منطقه خلیج فارس، سالنامه ایرانی حقوق بین‌الملل و تطبیقی، شماره ۴، ۱۳۸۷، ص ۴۱۸.

13. R. Arfi et m. Bouvy, "Efflorescences algales études in situ et approches expérimentales des processus environnementaux et biologiques susceptibles d'entraîner des efflorescences algales" sur: <http://www.mpl.ird.fr/flag/data_sans_mot_de_passe/campagne_guiers_bango/rapport_de_mission.doc> Juin 2003.>2003, 5.

۱۴. هاشمی، حمیده سادات، گسترش پدیده کشند قرمز در سواحل ایران، مجله بندر دریا، شماره ۲۴، ۱۳۸۷، ص ۱۲.

15. Wyman and L. Harold Stevenson, *Dictionary of Environmental Science*, Infobase Publishing, Third Edition, 2007, p. 352.

۱۶. مشهدی، همان، ص ۴۱۸.

17. Hazardous Algal Bloom (HAB).

گفتار دوم) خسارات زیست‌محیطی کشند سرخ و تعهدات دولت‌های ساحلی

گسترش کشند سرخ منجر به بروز خسارات وسیعی بر محیط‌زیست دریایی می‌شود. به همین سبب نیز دولت‌ها تعهدات زیست‌محیطی متعددی در این زمینه دارند. در ادامه ضمن اشاره به برخی از مهم‌ترین خسارات وارده، سعی شده است تعهدات زیست‌محیطی دولت‌های ساحلی حوزه خلیج فارس در مقابله با گسترش کشند سرخ تحلیل گردد.

مبحث اول) توصیف خسارات وارده

مجموعه گزارش‌ها و اسناد و اخبار منتشره در سالیان اخیر در مجلات تخصصی محیط‌زیست، حکایت از ورود انواع خسارات به اموال و اشخاص، بر اثر گسترش پدیده کشند سرخ در آب‌های خلیج فارس دارد. بر اساس گزارش مرکز ملی/اقیانوس‌شناسی و تصاویر ماهواره‌ای، پدیده کشند سرخ به مدت طولانی و به وسعت زیاد در آب‌های استان هرمزگان ماندگار شده است و به‌غیراز تلفات آبیان در این استان، آب‌های امارات متحده عربی و عمان را نیز تحت تأثیر قرار داده است و در ضمن، سبب بروز مشکلات متعددی شده است.^(۱۸) از جمله مهم‌ترین این خسارات بر محیط‌زیست انسانی و طبیعی می‌توان به موارد مشخص ذیل اشاره نمود:

۱. تأثیر منفی بر صنعت گردشگری^(۱۹)
۲. سفیدشدن مرجان‌ها در اثر خفگی و کاهش نور^(۲۰)
۳. ازبین‌رفتن جانوران همزیست با مرجان‌ها شامل نرم‌تنان و سایر بی‌مهرگان
۴. مرگ‌ومیر انبوه ماهیان^(۲۱) به‌ویژه در خلیج کویت^(۲۲)
۵. تغییر رنگ آب^(۲۳)
۶. ایجاد حالت مسمومیت فلج‌کننده^(۲۴) و مسدودکردن آبشش‌های ماهیان به دلیل تراکم بالای ارگانوسم‌های کشند سرخ^(۲۵)

۱۸. مشهدی، همان

۱۹. هاشمی، حمیده سادات، همان، ص ۱۸.

۲۰. پیشین

۲۱. آمارهای غیررسمی نیز حکایت از مرگ و میر حدود ۷۰ تن ماهی در کشور عمان و حدود ۶۰۰ تن در سواحل امارات دارد. مشهدی، همان، ص ۴۲۱ و هاشمی، حمیده سادات، شکوفایی جلبکی، تهدیدی که مرز نمی‌شناسد، روزنامه جام‌جم، ۷۸/۱۱/۱۹، ص ۱۲.

۲۲. فاطمی، سید محمدرضا، کشند سرخ و علت بروز آن در آب‌های خلیج فارس، مجله پیام دریا، ۱۳۸۷، شماره ۱۷۸.

23. Couleur de l'eau

24. Paralytic shellfish poisoning

۲۵. برای تحلیل جزئیات فنی خسارات طبیعی و انسانی کشند سرخ ن.ک: فاطمی، سیدمحمدرضا، همان.

مبحث دوم) تعهدات دولت‌های ساحلی در مقابله با کشتند سرخ

با وجود اینکه پدیده کشتند سرخ از لحاظ آثار زیست‌محیطی، مسئله بااهمیتی است، سند و کنوانسیون‌هایی که به‌طور خاص به این موضوع پرداخته باشد موجود نیست. هرچند کشتند سرخ ناشی از آلودگی‌هایی است که در اسناد مذکور مورد بررسی قرار گرفته است، بنابراین برای بررسی تعهدات کشورها باید به اسناد بین‌المللی که به‌طور عام به مسئله محیط‌زیست دریایی و نیز اسناد منطقه‌ای که به‌طور خاص به این امر مرتبط هستند، استناد نمود.

بند اول) اسناد منطقه‌ای

در سال ۱۹۷۶ برنامه محیط‌زیست سازمان ملل،^(۲۶) برنامه‌ای را موسوم به «دریاهای منطقه‌ای» ایجاد کرد.^(۲۷) بر اساس این برنامه، هر منطقه‌ای که دارای خصوصیات زیست‌محیطی و جغرافیایی مشابه باشد، همچنین کشورهای ساحلی در آن منطقه دارای منافع مشترکی باشند، بهتر است برای دست‌یافتن به نتایج بهتر، مسائل منطقه را در سطح منطقه‌ای مورد بررسی قرار دهند.^(۲۸) به دنبال این برنامه، کنوانسیون کویت به‌عنوان مهم‌ترین سند منطقه‌ای با موضوع محیط‌زیست دریایی خلیج فارس منعقد گشت که تعهدات مندرج در آن مستقیماً به موضوع کشتند سرخ مرتبط است. از آنجاکه منطقه خلیج فارس همواره در معرض تهدید آلودگی ناشی از دریا و حمل‌ونقل دریایی بوده است، کنوانسیون مذکور با ۳۰ ماده و هدف تعیین وظایف اعضا برای حفاظت و حمایت از محیط‌زیست دریایی خلیج فارس و دریای عمان تدوین شد. به همین جهت در این کنوانسیون از کشورهای عضو خواسته شد که فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی خود را در سرزمین‌های خود به نوعی تنظیم کنند که موجبات آلودگی محیط‌زیست دریایی را فراهم نکند.

در کنوانسیون کویت، پنج منبع آلودگی مورد شناسایی قرار گرفته است. آلودگی ناشی از تردد کشتی‌ها، آلودگی ناشی از تخلیه مواد زائد از کشتی و هواپیما، آلودگی واقع در خشکی، آلودگی ناشی از اکتشاف و بهره‌برداری از منابع بستر و زیر بستر دریا، آلودگی ناشی از سایر فعالیت‌های انسان، که هر پنج عامل در افزایش پدیده کشتند سرخ مؤثر بوده‌اند.

بر اساس ماده ۳ کنوانسیون، کشورها تعهد می‌کنند تا به‌طور انفرادی یا مشترک، کلیه اقدامات لازم را اتخاذ و با یکدیگر همکاری کنند. اقداماتی که در کنوانسیون کویت در نظر گرفته شده است هم شامل اقدامات فردی کشورها و هم جمعی می‌باشد. در این راستا، در اوایل سال ۲۰۰۹ نشستی با موضوع کشتند سرخ در کویت و همچنین سمیناری با محوریت مشکلات زیست‌محیطی حوزه خلیج فارس در شارجه/امارات تشکیل گردید.^(۲۹) محور اصلی این نشست‌ها، تلاش در جهت یافتن راهکارهایی برای مقابله و نظارت بر گسترش پدیده کشتند سرخ

۲۷. توصیه شماره ۱۰۲ کنفرانس استکهلم در خصوص همکاری منطقه‌ای (A/CONF.48/14).

۲۸. ممتاز، جمشید، *حمایت و توسعه محیط‌زیست دریایی خلیج فارس و دریای عمان*، مجله حقوقی، ۱۳۶۸، شماره ۱۱.

۲۹. هاشمی، حمیده‌سادات، همان، ص ۱۲.

بود.^(۳۰) نشست کویت به همت سازمان منطقه‌ای برای حفاظت از محیط‌زیست دریایی (راپمی)^(۳۱) برگزار گردید. مهم‌ترین مسئله در این نشست، تأکید بر جمع‌آوری اطلاعات و تبادل آن بین کشورهای عضو کنوانسیون در زمینه کشند سرخ بود. در مورد رویکرد پروتکل‌های پنج‌گانه الحاقی به کنوانسیون کویت و تعهدات مندرج در آن برای مقابله با کشند سرخ نیز می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود.

۱. دولت‌ها در پروتکل همکاری منطقه‌ای برای مبارزه با آلودگی ناشی از نفت و سایر مواد مضر تعهد می‌کنند تا تدابیر لازم را در سطح ملی و منطقه‌ای اتخاذ کنند.^(۳۲) البته زمانی که دولت‌ها نتوانند به علت کمبود امکانات به‌تنهایی با آلودگی مقابله کنند می‌توانند از دولت‌های دیگر تقاضای کمک کنند. البته این پروتکل برای کشورها حقی را ایجاد نکرده و تنها دولت‌ها را مجاز خواهد کرد تا با در نظر گرفتن امکانات و شرایط، دیگر اقدامات مناسب را انجام دهند. بر اساس پروتکل، مرکزی تشکیل شد^(۳۳) به نام مرکز کمک‌های متقابل موارد اضطراری در دریا^(۳۴) و هدف از تشکیل چنین مرکزی، تسهیل کمک دولت‌ها به مبارزه با آلودگی در موارد اضطراری است.

۲. پروتکل راجع به آلودگی دریایی ناشی از اکتشاف و استخراج از فلات قاره، مقررات جامع و کاملی برای جلوگیری از بروز حوادث و محدود کردن آلودگی ناشی از تخلیه مواد مضر در دریا در حین عملیات کاوش و بهره‌برداری از منابع فلات قاره وضع می‌نماید. در این پروتکل به‌طور خاص، آلودگی‌های ناشی از اکتشاف و استخراج منابع از خلیج فارس منظور است.

۳. منابع مستقر در خشکی و آلودگی‌هایی که از آن‌ها وارد آب‌های خلیج فارس می‌شود، مهم‌ترین منبع گسترش پدیده کشند سرخ محسوب می‌شود.^(۳۵) ضرورت توجه به کنترل این منابع در پروتکل ۱۹۹۰ الحاقی به کنوانسیون کویت راجع به حمایت محیط‌زیست دریایی در برابر منابع آلودگی مستقر در خشکی مورد تأکید قرار گرفته است. بر این اساس کنترل و پایش منابع آلودگی ثابت و متحرک (ماده ۴)، تصفیه مشترک یا مرکب پساب‌ها (ماده ۵)، تصویب قوانین و استانداردهای برای کیفیت آب دریا، (ماده ۶)، مراقبت و مدیریت داده‌ها (ماده ۷) ارزیابی اثرات زیست‌محیطی و انتقال اطلاعات و همچنین جبران خسارات وارده، از تعهدات عمومی مورد اشاره در این پروتکل برای کنترل منابع آلودگی مستقر در خشکی است. اجرای صحیح و با حسن‌نیت این تعهدات توسط اعضا می‌تواند نقش مهمی در کنترل و پیشگیری از کشند سرخ داشته باشد.

۴. ضایعات سکوهای حفاری و همچنین ضایعات معمولی در هر صورت آغشته به نفت می‌باشد و برای محیط‌زیست دریایی زیان‌آور است.^(۳۶) با توجه به اینکه در منطقه خلیج فارس سکوهای نفتی فراوانی وجود دارد، هیچ نوع پسابی به دریا نباید تخلیه شود. به‌علاوه طبق کنوانسیون لندن ۱۹۷۲ درباره آلودگی ناشی از تخلیه مواد

۳۰. مشهدی، علی، ترمینولوژی حقوق محیط‌زیست، ص ۴۲۲.

31. Regional Organization for the Protection of the Marine Environment.

۳۲. ماده ۲ پروتکل موارد اضطراری

۳۳. ماده ۳ پروتکل موارد اضطراری

34. MEMAC

۳۵. مشهدی، علی، همان، ص ۴۲۴.

۳۶. ماده ۹ پروتکل مربوط به فلات قاره

زائد به دریا، دفع برخی مواد خطرناک برای محیطزیست مضر می‌باشد و تخلیه آن کاملاً منع شده است. از جمله مواردی که در کنوانسیون کویت تأکید شد ایجاد سازمان منطقه‌ای است.

بند دوم) اسناد عام

علاوه بر اسناد منطقه‌ای خاص باید به رویکرد سایر اسناد عام مربوط به محیطزیست دریایی اشاره نمود که کشورهای ساحلی را متعهد به جلوگیری از گسترش آلودگی‌هایی از این دست می‌نماید. مهم‌ترین این اسناد شامل کنوانسیون‌های مارپول، لندن، آب توازن و حقوق دریاها می‌شوند.

۱. معاهده مارپول تلاش نموده است تا از آلودگی دریاها و اقیانوس‌ها کاسته شود و کشور ما نیز که در سراسر سواحل شمالی خلیج فارس و دریای عمان واقع است، به آن پیوسته است. با پیوستن ایران به سازمان جهانی دریانوردی، یکی از قوانینی که پس از الحاق به سازمان جهانی دریانوردی باید از طرف ایران مورد پذیرش قرار بگیرد ایجاد تأسیسات دریافت فضولات نفتی در بنادر بارگیری نفت است.

۲. کنوانسیون مداخله در دریای آزاد، دول عضو را ذی‌حق می‌داند که «هرگونه اقدام لازم را در دریای آزاد برای جلوگیری، تقلیل یا از بین بردن خطرات شدید و قریب‌الوقوع که متوجه سواحل یا منافع ذی‌ربط آن‌ها در اثر آلودگی یا تهدید آلودگی باشد، به دنبال بروز حوادث دریایی ... که به‌طور معقول انتظار رود منجر به ایجاد عواقب خطرناک و جدی می‌شود، به‌عمل آورند». بدین ترتیب بر اساس این کنوانسیون، دولت‌ها این اختیار را دارند تا اقدامات ضروری را برای محافظت محیطزیست خود، ولو خارج از آب‌های سرزمینی به‌عمل آورند.

۳. کنوانسیون مسئولیت مدنی برای خسارات آلودگی نفت و سوخت‌کشتی^(۳۷) نیز به دنبال جلوگیری از آلودگی بوده و نیز شیوه‌ها و روش‌هایی برا تعیین مسئول جبران خسارت قربانیان این‌گونه حوادث می‌باشد. اما به نوعی می‌توان این کنوانسیون را اجباری برای صاحبان کشتی‌ها در تطبیق وسایل خود با استانداردهای بین‌المللی برای جلوگیری از بروز آلودگی دریایی دانست^(۳۸) زیرا با توجه به اینکه خسارت‌های ایجادشده از طریق حمل مواد خطرناک و سمی از طریق دریا ایجاد می‌شود، تعیین مسئول برای آلودگی‌های ایجادشده می‌تواند به نوعی راه‌حلی برای جلوگیری یا کاهش میزان آلودگی در دریاها باشد.

۴. کنوانسیون بین‌المللی کنترل و مدیریت آب توازن و رسوبات کشتی‌ها^(۳۹) که در محل سازمان بین‌المللی دریانوردی^(۴۰) در سال ۲۰۰۴ به تصویب رسید. بر اساس مفاد کنوانسیون، کشورهای عضو مکلف هستند کلیه قوانین و مقررات کنوانسیون و ضوابط آن را برای کشتی‌های تحت پرچم خود به اجرا درآورند و تمام کشتی‌هایی که آب توازن حمل می‌کنند مشمول این کنوانسیون هستند. در قسمتی از کنوانسیون که به پدیده کشند سرخ

۳۷. مصوب ۲۰۱۱

۳۸. قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون بین‌المللی درباره مسئولیت مدنی برای خسارت آلودگی نفت و سوخت

کشتی مصوب ۱۳۸۰

39. BWM (2004)

40. IMO

مرتبط است مدیریت آب توازن توسط کشورهای صاحب پرچم کشتی حامل و همین‌طور همکاری منطقه‌ای مورد تأکید قرار گرفته است.

۵. بر اساس قواعد مبتنی بر کنوانسیون ۱۹۶۹ بروکسل نیز هریک از دولت‌های ساحلی منطقه خلیج فارس و دریای عمان محق خواهند بود تا با استفاده از اقدامات پیشگیرانه و حتی انتظامی از تردد کشتی‌هایی که منجر به ایجاد آسیب و تهدید زیست‌محیطی قریب‌الوقوع (از جمله تشدید وضعیت کشتند سرخ) می‌گردند، جلوگیری نمایند. ۶. آلودگی ناشی از تردد کشتی‌ها در آب‌های ساحلی (از جمله تخلیه آب توازن کشتی‌ها، فاضلاب‌ها و اضافه‌بار و غیره) نیز یکی از منابعی است که در تشدید این پدیده در مناطق ساحلی خلیج فارس مؤثر است. در عرصه حقوق بین‌الملل دریاها مواد مختلف کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها (ماده ۲۱۶ تا ۲۲۶) دولت‌های ساحلی را محق به متوقف‌ساختن کشتی‌های آلوده‌کننده‌ای می‌نماید که رعایت قواعد زیست‌محیطی را در آب‌های تحت صلاحیت خود نمی‌کنند.^(۴۱) همچنین کنوانسیون حقوق دریاها از دولت‌های عضو خواسته است تا کلیه اقدامات لازم را به منظور جلوگیری و کاهش آلودگی دریایی ناشی از به‌کارگیری دانش فنی در حوزه حاکمیت و صلاحیت یا کنترل خود یا معرفی عمدی و غیرعمدی گونه‌های غیربومی یا جدید به هر یک از اجزای خاص محیط‌زیست دریایی که بتواند باعث ایجاد تغییر مضر در محیط گردد به عمل آورند.^(۴۲) ماده ۱۹۴ مقرر می‌دارد دولت‌ها باید کلیه اقدامات لازم را به منظور جلوگیری، کاهش و کنترل آلودگی محیط‌زیست دریایی به عمل آورند.

۷. کنوانسیون بین‌المللی آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی^(۴۳) نیز به ضرورت حفاظت از محیط‌زیست دریایی توجه ویژه داشته است. کنوانسیون مذکور، خطراتی را که از طریق سوانح و آلودگی‌های نفتی از سوی کشتی‌ها، واحدهای دور از ساحل، بنادر دریایی و تجهیزات حمل‌ونقل نفت اتفاق می‌افتد، شناسایی و اقدامات احتیاطی و بازدارنده را در جلوگیری از آلودگی دریایی که ضروری به نظر می‌رسد، پیش‌بینی نموده است. کنوانسیون مذکور، نگاه ویژه‌ای به ضرورت همکاری‌های بین‌المللی و افزایش قابلیت‌های موجود ملی، منطقه‌ای و جهانی در زمینه آمادگی و مقابله با آلودگی نفتی و با توجه به نیاز ویژه کشورهای درحال توسعه و کشورهای ساحلی دارد.

ماده ۲۰۸ کنوانسیون حقوق دریاها نیز اصولی کلی را در این زمینه مشخص کرده است.^(۴۴) مطابق با این کنوانسیون، کشورها موظف‌اند تمام تلاش خود را برای جلوگیری از هرگونه حادثه و برای ایمنی عملیات انجام دهند. همچنین کشورها متعهد می‌شوند تا در هر رویداد یا واقعه یا وضعیتی که منجر به آلودگی مهم در محیط‌زیست دریایی شود، تدابیر لازم را در سطح ملی و منطقه‌ای اتخاذ نمایند تا تأسیسات از لحاظ ایمنی در شرایط مطلوب، کار کنند و به منظور جلوگیری از برخورد کشتی‌ها، تأسیسات دریایی باید در بالای سطح آب قرار بگیرند.

۴۱. مشهدی، علی، همان، ص ۴۲۳.

42. Law.moe.org.ir

۴۳. مصوب ۱۹۹۰ میلادی، قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون مذکور در تاریخ ۱۳۷۶/۴/۲۹.

44. UNEP/WG.14

گفتار سوم) مسؤلیت بین‌المللی دولت‌های ساحلی

مسئولیت بین‌المللی تنها ضمانت اجرای قواعد حقوق بین‌الملل، از پایه‌های اساسی و در حال رشد و تکامل این نظام را تشکیل می‌دهد. واضح و مبرهن است که حقوق مسؤلیت بین‌المللی با این درجه از اهمیت با سایر شاخه‌های حقوق بین‌الملل در ارتباط تنگاتنگ است.^(۴۵) نظام مسؤلیت بین‌المللی دو هدف عمده، پیشگیری و جبران خسارت را دنبال می‌کند.^(۴۶) لذا در بحث مسؤلیت بین‌المللی کشورهای ساحلی در مورد پدیده زیست‌محیطی کشند سرخ ابتدا بحث دایر بر تعهدات کشور/ایران بر پیشگیری و مقابله با به‌وجود آمدن این پدیده مطرح شد و در این گفتار، بحث جبران خسارت ناشی از این پدیده به میان خواهد آمد.

جبران خسارت ناشی از خسارات پدیده کشند سرخ با توجه به مینا و منشأ خسارات وارده، منشعب به دو قسمت می‌شود که از منظر حقوق محیط‌زیست نیز حائز اهمیت خواهد بود. از سویی بسیاری از خسارت‌های وارد شده در این حوزه، ناشی از اعمال ممنوعه^(۴۷) کشورها همچون قصور در ایفای تعهدات خود مبنی بر پیشگیری و جلوگیری از آلودگی و ایراد خسارات به محیط‌زیست، خاصه مناطق مشترک است و از سویی دیگر، گاهی خسارت‌های زیست‌محیطی قابل توجهی در نتیجه اعمالی بروز می‌کند که از منظر حقوق بین‌الملل و محیط‌زیست، نه تنها خطا نیستند بلکه مجاز نیز می‌باشند. اینجاست که مسؤلیت ناشی از اعمال منع‌نشده^(۴۸) در حوزه حقوق بین‌الملل محیط‌زیست نیز اهمیت خود را نشان می‌دهد.^(۴۹)

در بیان مسؤلیت بین‌المللی/ایران در خصوص آلودگی‌های حوزه خلیج فارس، ابتدا لازم است مینا و منشأ آلودگی کشند سرخ تبیین گردد. نتیجه تفاوت در مینا و منشأ ورود خسارت، در چگونگی جبران خسارت، مشهود می‌گردد. زمانی که مینا اعمال ممنوعه کشور باشد ضروری است مدعی جبران خسارت، آن خطا و قصور در ایفای تعهد کشور را ثابت نماید؛ که این خود مستلزم دو مرحله است: اثبات تعهد بین‌المللی دولت و سپس اثبات نقض یا عدم ایفای تعهد، منتسب به دولت بوده است. اما خسارت در نتیجه اعمال منع‌نشده، امتیاز عدم اثبات موارد پیشین را برای مدعی جبران خسارت به ارمغان می‌آورد؛ به‌نحوی که تنها با اثبات ورود خسارت، لزوم جبران آن پدیدار می‌گردد زیرا مسؤلیت برای اعمال منع‌نشده، مفهوم بسیار محدودتری است که بر آثار زیان‌بار فعالیت‌های قانونی دولت‌ها بر محیط‌زیست متمرکز می‌شود.

با توجه به این مختصر، بحث مسؤلیت بین‌المللی جبران خسارت/ایران در حوزه خلیج فارس را از دو منظر مسؤلیت ناشی از اعمال ممنوعه و مسؤلیت برای اعمال منع‌نشده پیش خواهیم برد تا به نقطه مشترک تمامی بحث‌ها در حوزه‌های مختلف مسؤلیت بین‌المللی (در نتیجه اعمال ممنوعه یا در نتیجه اعمال منع‌نشده) که همانا جبران خسارت است، خواهیم رسید.

۴۵. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، حقوق بین‌الملل عمومی، تهران، گنج دانش، ۱۳۸۷، ص ۴۶۶.

۴۶. زمانی، سیدقاسم، حقوق سازمان‌های بین‌المللی، شخصیت، مسؤلیت، مصونیت، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۸، ص ۶۰.

47. Prohibited acts

48. Act not prohibited under international law

49. United Nations, *Yearbook of the International Law Commission*, vol.1, 2001, p. 214.

مبحث اول) مسئولیت ناشی از اعمال ممنوعه دولت‌های ساحلی

مسئولیتی که در نتیجه اعمال متخلفانه بین‌المللی متوجه دولت است می‌تواند مسئولیت ناشی از تقصیر (خطا) یا مسئولیت مطلق باشد.^(۵۰) مسئولیت ناشی از تقصیر، زمانی مطرح است که دولت، استانداردهای بین‌المللی را نقض نموده است و در مقابل، مسئولیت مطلق، تنها با صرف ورود خسارت مطرح می‌شود.^(۵۱) در بیان این مینا از مسئولیت، اشاره به برخی اصول و تعهداتی که مستندات خطای بین‌المللی / ایران است ضروری می‌نماید. یکی از اصول مهم حقوق بین‌الملل محیط‌زیست که در این خصوص حائز اهمیت است «اصل حاکمیت بر منابع طبیعی»^(۵۲) است. اصل مذکور به‌وضوح، حق مسلم کشورها را بر منابع طبیعی داخل در صلاحیت ملی‌شان بیان می‌دارد.

با این حال نباید این اصل را به گونه‌ای تفسیر نمود که موجبات سوءاستفاده را فراهم آورد. به بیانی دیگر، اصل مسلم حاکمیت بر منابع طبیعی، دلیل موجهی بر انجام اعمالی نیست که موجب ایراد خسارت به محیط‌زیست دیگر کشورها و مناطقی خارج از محدوده صلاحیت می‌شود. حتی این اصل، دلیلی بر استفاده نادرست که به منطقه تحت صلاحیت، خسارت وارد می‌نماید نیز نمی‌باشد. در ماده ۲۱ اعلامیه استکهلم تصریح می‌گردد که کشورها بر اساس منشور سازمان ملل متحد و اصول حقوق بین‌الملل، بر اساس سیاست‌های زیست‌محیطی‌شان، حق حاکمیت بر منابع طبیعی خود را دارند.^(۵۳) ضمن بیان این اصل، به مسئولیت کشورها مبنی بر تضمین و اطمینان‌بخشیدن بر این امر که فعالیت‌هایشان موجب ایراد خسارت و آسیب به محیط‌زیست داخل و خارج از صلاحیت خود نمی‌شود نیز اشاره می‌گردد. بنابراین حاکمیت بر منابع طبیعی، نامحدود نبوده^(۵۴) و بر این اساس به‌روشنی تعهد کشورها بر فعل و ترک‌فعل‌هایی به جهت حفاظت از محیط‌زیست تحت صلاحیت خود و سایر کشورها احراز می‌شود.

یکی از تعهداتی که از این اصل منبث می‌شود و در ارتباط تنگاتنگ با آن قرار دارد حاکی از اقدامات کشورهای صلاحیت‌دار جهت جلوگیری، کاهش و به‌حداقل‌رساندن آلودگی‌ها در حوزه منابع طبیعی تحت صلاحیتشان می‌باشد. این تعهد را «اصل اقدامات پیشگیرانه»^(۵۵) می‌نامند. اصل دیگری که به دلیل ویژگی خاص و منحصر به فرد حوزه محیط‌زیست از اهمیت بسزایی برخوردار است «همکاری»^(۵۶) است. امروزه اهمیت محیط‌زیست بر هیچ‌کس پوشیده نیست. جامعه جهانی به‌خوبی دریافته است آلودگی منابع طبیعی در هر گوشه‌ای از جهان، تنها مختص آن بخش نبوده و دیر یا زود، اثر خود را بر نقاط دیگر خواهد گذاشت.

۵۰. حسینی، سیدمحمد مهدی، مبانی حقوق بین‌الملل محیط‌زیست، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۰، ص ۱۶۱.

۵۱. همان.

52. Sovereign rights over natural resources

53. Stockholm Declaration, Principle 21.

54. The ILC's 2001 Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, no. 10 (A/56/10), Preamble. See also Art. 4 (Prevention).

55. Principle of preventive action

56. Co-operation

علاوه بر این، منابع طبیعی که در اشتراک یا مرز مشترک چند کشور قرار دارد بر این نگرانی افزوده است. اصل مذکور در واکنش به این نگرانی و برای تلاش در خصوص حداکثر همکاری جهت حفظ محیط زیست به عنوان میراث مشترک بشریت تعبیه گشته است. اگرچه در منشور ملل متحد، اصل «همسایه خوب»^(۵۷) جهت همکاری‌های اجتماعی، اقتصادی و مسائل تجاری بیان شده است،^(۵۸) بی‌شک بیان همکاری در حوزه بسیار مهم محیط زیست، مغفول مانده است. اما این اصل در توسعه و ترویج همکاری در حوزه بین‌الملل محیط زیست، نقش بسزایی داشته است.

همین اصل که در اعلامیه استکهلم^(۵۹) و ریو^(۶۰) نیز مورد اشاره قرار گرفته است، مبنایی برای بسیاری از همکاری‌های بین‌المللی در حفاظت و استفاده صحیح از منابع طبیعی بوده است. همکاری مورد بحث می‌تواند در تبادل اطلاعات، اطلاع‌رسانی، مشورت و دیگر اشکال همکاری در ارتباط با منابع طبیعی بر اساس حسن نیت و روح همسایگی خوب صورت گیرد.^(۶۱) اهمیت این اصل، زمانی که در دعوی و اختلافات، استناداتی به عنوان عدم ایفای تعهد، مورد اشاره قرار می‌گیرد آشکار می‌شود. چنانچه در دعوی بین مجارستان و اسلواکی در قضیه گابچیکو ناگی ماروس،^(۶۲) عدم همکاری با حسن نیت، ادعای اصلی مجارستان علیه اسلواکی بود.^(۶۳) آنچه از بیان این اصل و دعوی ذکر شده مد نظر است بیان همکاری با حسن نیت کشورهای مجاور منابع طبیعی یا کشورهایی که در مرز مشترک با پدیده‌های طبیعی قرار دارند است. این کشورها بر اساس اصل «همسایه خوب»، ملزم به همکاری در ارتباط با آن منبع طبیعی هستند و عدم چنین همکاری، قصور آنان تلقی خواهد شد.

ارتباط بحث ذکر شده در خصوص اصل «همسایه خوب» و تعهدات ناشی از آن با موضوع پیش رو در آن است که ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس با وجود اینکه نسبت به قسمت‌هایی از این منبع طبیعی که در قلمرو حاکمیتشان قرار دارد بر اساس «حق حاکمیت بر منابع طبیعی»، حق داشته و بر اساس حقوق بین‌الملل می‌توانند سیاست‌های زیست‌محیطی خود را اعمال نمایند، اما اصولی از حقوق بین‌الملل محیط زیست مانند اصل «همسایه خوب»، این حق طبیعی را محدود کرده است. پر واضح است که هدف این اصول، حفظ منابع طبیعی از سوءاستفاده کشورها است.

بنابراین، چنانچه پیش‌تر نیز اشاره شد، «حق حاکمیت بر منابع طبیعی» مطلق نبوده و در صورت ایراد خسارات داخلی و فرامرزی، مسئولیت بین‌المللی کشور و جبران خسارت را پیش می‌کشد. مسئولیت به چنین جبران

57. Good-neighborliness

۵۸. اصل ۷۴ منشور ملل متحد.

59. Stockholm Declaration, Principle 24.

60. The Rio Declaration, Principle 27.

61. UNEP Draft Principles, Principle 7. See also, Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, *Ibid*, Art. 4.

62. Gabčíkovo-Nagymaros Project (1997, Hungary/Slovakia).

63. Hungary's Original Application, 22 October 1992, paras. 27, 29 and 30. quoted in Sands, Philippe, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press (2003), p. 251.

خسارتی در مواردی بر اساس نقض تعهدات مربوطه (خطا) و در مواردی دیگر با صرف ورود خسارت (خطر) قابل اثبات خواهد بود. علاوه بر این، حاکمیت بر منابع طبیعی، مانعی بر اصل همکاری نخواهد بود. لذا همکاری جهت حفاظت از محیط‌زیست ناحیه خلیج فارس، تعهد دیگری پیش روی کشورهای حوزه خلیج فارس است. در این خصوص معاهداتی نیز جهت ارتقای سطح همکاری کشورهای حوزه خلیج فارس، مانند کنوانسیون کویت، منعقد گشته است.

مبحث دوم) مسؤلیت ناشی از اعمال منع‌نشده دولت‌های ساحلی

مسؤلیت بین‌المللی در وهله اول، عکس‌العملی قانونی در برابر تخلف از یک دستور قانونی را به ذهن متبادر می‌سازد.^(۶۴) در نظام حقوق بین‌الملل نیز توجه به مسؤلیت بین‌المللی ابتدا توجه به معنای اول از مسؤلیت را در بر داشت. لذا با اتمام به مسؤلیت دولت‌ها ناشی از تخلفات بین‌المللی، پیش‌نویس مربوط به آن در سال ۲۰۰۱ و بعد از نیم‌قرن، در کمیسیون حقوق بین‌الملل، مطرح و مورد تصویب قرار گرفت.^(۶۵) با توجه به معنای کلاسیک از مسؤلیت بین‌المللی است که پروفیسور *بدوآن*،^(۶۶) مسؤلیت بین‌المللی را نهاد حقوقی می‌داند «که به‌موجب آن، کشوری که عمل خلاف حقوق بین‌الملل به او منتسب است، باید خسارات وارده به کشور متضرر از آن عمل را طبق حقوق بین‌الملل جبران نماید».^(۶۷)

بُعد دیگر مسؤلیت بین‌المللی که بی‌شک دارای اهمیتی همسان، بلکه بیشتر از معنای اول است، مسؤلیت بین‌المللی برای اعمال منع‌نشده است. کمیسیون حقوق بین‌الملل از سال ۱۹۸۷ کار خود را دایر بر این نوع از مسؤلیت شروع نمود. سرانجام تلاش کمیسیون در این زمینه با تصویب پیش‌نویس «مواد راجع به جلوگیری از خسارات فرامرزی ناشی از فعالیت‌های خطرناک»^(۶۸) به سرانجام رسید. در سال ۲۰۰۶ نیز پیش‌نویس «مواد مربوط به تعیین خسارات فرامرزی ناشی از فعالیت‌های خطرناک»^(۶۹) با تمرکز بر خسارت‌های فرامرزی ناشی از فعالیت‌های خطرناکی که از لحاظ حقوق بین‌الملل منع نشده‌اند^(۷۰) نیز تصویب گشت. نظریه مسؤلیت برای اعمال منع‌نشده به‌عنوان نظریه جدیدی در مورد مسؤلیت بین‌المللی مطرح است.

۶۴. محسن‌زاده، احمدعلی، ساعد، نادر و علی سمیعی، *حقوق محیط‌زیست، نظریه‌ها و رویه‌ها*، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۸۸، ص ۳۰۹.

65. The ILC's 2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, A/56/49 (vol. I)/Corr. 4.

66. Basdevant

۶۷. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، پیشین، ص ۴۶۸.

68. Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, *Ibid*.

69. ILC's 2006 Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising Out of Hazardous Activities (A/61/10).

70. *Ibid*, principle 1.

این نوع از مسئولیت که بی‌شک، حاکی از ضرورت مطابقت حقوق بین‌الملل با شرایط جدید و پیشرفت‌های علمی و فناوری معاصر است،^(۷۱) با صرف ورود خسارت و صرف‌نظر از اینکه رفتار واردکننده خسارت مجاز بوده است یا خیر، مطرح می‌شود.^(۷۲) لزوم وجود اصول مسئولیت در نتیجه اعمال منع‌نشده از لحاظ منطقی نیز محرز است. دولت‌ها وظیفه دارند قوانین ملی لازم را در ارتباط با مسئولیت و جبران خسارت قربانیان آلودگی و سایر صدمات وارده بر محیط‌زیست وضع نمایند.^(۷۳) این وظیفه مسلم، از اصل مهم حقوق بین‌الملل محیط‌زیست با عنوان «آلوده‌کننده باید بپردازد»^(۷۴) ناشی می‌شود.^(۷۵) «همچنین دولت‌ها وظیفه دارند که در ارتباط با مسئولیت و جبران خسارت مربوط به اثرات زیان بار نابودی محیط‌زیست که ناشی از فعالیت آن‌ها در محدوده تحت حاکمیت یا کنترلشان بر مناطق خارج از قلمرو اختیارات قانونی‌شان باشند، با یکدیگر سریعاً همکاری کنند و قوانین بین‌المللی لازم را توسعه دهند».^(۷۶)

از سوی دیگر در بسیاری از موارد، خسارت‌های زیست‌محیطی در نتیجه اعمالی است که از منظر حقوق بین‌الملل و محیط‌زیست، نه تنها خطا نیستند بلکه مجاز نیز می‌باشند. در نتیجه، در این موارد نیز دولت‌ها، به‌عنوان آلوده‌کنندگان، وظیفه جبران خسارت را خواهند داشت. اینجاست که مسئولیت ناشی از اعمال منع‌نشده در حوزه محیط‌زیست، اهمیت وافر خود را نشان می‌دهد. اگرچه پیش‌نویس «مواد مربوط به تعیین خسارات فرامرزی ناشی از فعالیت‌های خطرناک»، لزوم جبران خسارت ناشی از اعمال منع‌نشده را صریحاً متمرکز بر مورد خاصی ندانسته است و قلمرو پیش‌نویس را بر تمامی خسارات ناشی از اعمال منع‌نشده (بر اشخاص، اموال و غیره) و در تمامی حوزه‌ها تنظیم نموده است^(۷۷) اما از اشاره‌ای که در مقدمه به لزوم جبران خسارات زیست‌محیطی ناشی از اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل نموده پر واضح است که یکی از دلایل اصلی تنظیم پیش‌نویس، تسهیل جبران چنین خساراتی در حوزه محیط‌زیست بوده است^(۷۸) زیرا این نظریه، جبران خسارت آلودگی‌های زیست‌محیطی^(۷۹) را به‌مراتب تسهیل می‌نماید. از سویی در جهان پیشرفته امروز، گریزی از فعالیت‌های صنعتی نیست و از سوی دیگر، فرار از جبران خسارت در پناه اعمال ممنوعه، خلاف انصاف و عدالت که از اصول کلی حقوق است می‌باشد. لذا در

۷۱. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، همان، ص ۴۷۴.

72. Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, *Ibid*.

73. Rio Declaration, principle 13.

74. Polluter-pays principle

75. Sands, Philippe, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2003, p. 280.

76. *Ibid*.

77. Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising Out of Hazardous Activities, *Ibid*. principle 1.

78. *Ibid*, preamble.

۷۹. «جایی که خسارت محیط‌زیستی رخ می‌دهد می‌تواند در قلمرو یک دولت باشد، می‌تواند به قلمرو یک کشور دیگر اثر کند یا می‌تواند در سطح جهانی فراگیر باشد و به تمام مردم جهان آسیب وارد کند». سیدمحمد مهدی حسینی، همان، ص ۱۶۰.

بسیاری از کنوانسیون‌های جهانی و منطقه‌ای مربوط به آلودگی‌های مرزگذر،^(۸۰) مبنای اصلی مسئولیت بر این نظریه گذاشته شده است.^(۸۱)

نتیجه

خلیج فارس به‌عنوان یک منبع طبیعی بالارزش، در معرض آلودگی و خسارات زیست‌محیطی بسیاری قرار دارد. اتصال راه‌های ارتباطی مهم، تردد کشتی‌های تجاری و نظامی، ساخت جزایر مصنوعی، رشد شهرنشینی مناطق حاشیه‌ای خلیج فارس و صنعتی‌شدن این منطقه، عاملی مهم جهت تسریع افزایش آلودگی این منطقه بوده است. کشند سرخ، یکی از تهدیدهای جدی به محیط‌زیست این ناحیه است که کشورهای حوزه خلیج فارس را با تعهد بین‌المللی و منطقه‌ای پیشگیری و کنترل آلودگی مواجه می‌سازد.

ضمن آنکه تعهد به پیشگیری و کنترل آلودگی از سوی کشورهای حوزه خلیج فارس در پرتو بسیاری از اسناد بین‌المللی عام و خاص، محرز و مسلم است، اقدامات منطقه‌ای برای حفاظت از محیط‌زیست، راه ساده‌تر و سریع‌تری برای رسیدن به هدف خواهد بود. لذا به‌منظور اقدامات منطقه‌ای جدی‌تر، اجلاس کویت برگزار شد. متعاقب این اجلاس، کشورهای حوزه خلیج فارس علاوه بر اسناد بین‌المللی که تعهد به همکاری و پیشگیری از آلودگی را بر عهده آنان قرار می‌داد، سند منطقه‌ای موسوم به کنوانسیون کویت را در راستای حفاظت از محیط‌زیست خلیج فارس منعقد نمودند. به دنبال این اجلاس و مطرح‌شدن مسئله کشند سرخ، سازمان حفاظت از محیط‌زیست/ایران نیز به‌عنوان مرجع ملی کنوانسیون کویت به نوبه خود، اقدام به تشکیل کمیته تخصصی مقابله با کشند سرخ نمود که اقدامی شایسته و درخور توجه است. با این حال از آنجاکه پدیده کشند سرخ در حاشیه کشورهای ایران، امارات و عمان افزایش پیدا کرده است نیاز به توجه و بررسی بیشتر در این خصوص احساس می‌شود.

از آنجاکه پدیده کشند سرخ، مختص خلیج فارس نبوده و در نقاط دیگری از جهان هم اتفاق افتاده، برگزاری همایش‌ها و سمینارهای بین‌المللی یا استفاده از نیروهای متخصص از دیگر نقاط جهان و استفاده از تجربیات کشورهای دیگر برای مقابله با این پدیده می‌تواند کمک فراوانی به محیط‌زیست دریایی منطقه باشد.

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، گسترش کشند سرخ در منطقه خلیج فارس، به مثابه یکی از مشکلات زیست‌محیطی، دولت‌های ساحلی را مطابق قواعد حقوق بین‌الملل، علاوه بر آنکه متعهد به پیشگیری می‌نماید آنان را با جبران خسارات وارده نیز مواجه می‌نماید. نقطه و هدف مشترک مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، اعم از

۸۰. آلودگی مرزگذر یا فرامرزی به «هر آلودگی عمدی یا غیرعمدی که منشأ فیزیکی‌اش، به‌طور کامل یا بخشی از آن در درون منطقه‌ای تحت صلاحیت ملی یک دولت است و بر منطقه‌ای تحت صلاحیت ملی دولتی دیگر تأثیر گذاشته است» گویند. سیدمحمد مهدی حسینی، همان.

۸۱. رئیس، لیلا، بررسی تحولات مسئولیت بین‌المللی ناشی از خسارات زیست‌محیطی، ماهنامه وکالت، ۱۳۸۷، شماره ۳۷ و ۳۸، ص ۸۰.

اینکه مبنای آن را اعمال ممنوعه دولت یا اعمال منع نشده بدانیم نیز جبران خسارت است؛ با این تفاوت که بحث احراز مسئول و جبران کننده خسارت، با توجه به چگونگی تبیین مبنای ورود خسارت، متفاوت می‌شود. پیش‌نویس «جلوگیری از خسارات فرامرزی ناشی از فعالیت‌های خطرناک» به تعهد کشورها مبنی بر پیشگیری از آلودگی‌های زیست‌محیطی و جنبه مسئولیت‌زای چنین قصوری نظر داشته است. تعهد به پیشگیری همراه با همکاری در این زمینه، با توجه به وضعیت خاص مرزگذر بودن آلودگی‌های زیست‌محیطی، ضرورت بیشتری به خود می‌گیرد.

لازم است کشورهای حوزه خلیج فارس در این راستا و به منظور حفاظت از محیط‌زیست منطقه با اتخاذ سیاست‌های زیست‌محیطی مناسب، همکاری، قانون‌گذاری و اقدامات اجرایی، تعهدات خود را بدین منظور، عملی نمایند. هرگونه قصور در انجام این تعهد مهم و خطیر، بی‌شک مسئولیت بین‌المللی کشورهای حوزه خلیج فارس را به همراه خواهد داشت. با این حال، چنین قصوری، عمل ممنوعه‌ای محسوب شده و تنها در صورت اثبات عناصر مشخصه آن، انتساب فعل و ترک فعل به دولت و عمل نقض تعهد بین‌المللی دولت، جبران خسارت بر عهده دولت خواهد بود.

بروز پدیده کشند سرخ، آثار زیان‌بار جبران‌نشده بر محیط‌زیست، زندگی و سلامت افراد انسانی و حتی وضعیت اقتصادی حوزه خلیج فارس داشته است. از این اثرات زیان‌بار، مسمومیت‌های ناشی از مصرف ماهیان که سبب بیماری و حتی مرگ شده، بیماری‌های انسانی مانند مشکلات پوستی و تنفسی به دلیل مجاورت با این پدیده گزارش شده است. خسارت‌های وارده در نتیجه این پدیده، همواره داخلی نبوده است. این خسارات در مواردی جنبه فرامرزی نیز به خود می‌گیرد و زندگی مردم کشورهای حوزه خلیج فارس را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد.

علاوه بر این تمامی کشورهای حوزه خلیج فارس در جلوگیری از ایجاد این پدیده به اندازه مساوی سهیم بوده و فعالیت‌های بدون نظارت صنعتی هر کدام، چنین آثار زیان‌باری را در این منطقه به دنبال خواهد داشت. چنانچه پیش‌تر اشاره شد، در خطر بودن وضعیت زیست‌محیطی منطقه خلیج فارس، سبب گردهم‌آمدن هشت دولت منطقه در سال ۱۹۷۸ و انعقاد کنوانسیون همکاری منطقه‌ای کویت شد؛ که با شناسایی خطرات آلودگی روبه‌رشد این منطقه، سعی در همکاری جهت کاهش و کنترل آن داشته‌اند. جبران خسارت، بی‌شک یکی از مهم‌ترین مباحثی است که در صورت به‌وجود آمدن آلودگی‌های زیست‌محیطی مطرح می‌شود؛ به‌خصوص زمانی که خسارات، متوجه افراد انسانی و زندگی آنان می‌شود. خسارت‌های زیست‌محیطی، با تکیه بر خطای دولت، راه سختی پیش روی قربانیان و مدعیان خسارت خواهد گذاشت. در مقابل، نظریه مسئولیت برای اعمال منع‌نشده که خسارت وارد شده را تنها عنصر ضروری برای جبران خسارت، شناسایی می‌کند، راه جبران خسارت را به مراتب تسهیل نموده است. از این‌رو است که نظریه اخیر، طرف‌داران بیشتری در حوزه محیط‌زیست به خود اختصاص داده است. کنوانسیون کویت که مهم‌ترین سند بین‌المللی در این منطقه است بیشتر به جنبه کنترل آلودگی محیط‌زیست دریایی پرداخته است.

در راستای اجرای برنامه عمل منطقه‌ای کویت که به‌طور خاص، مرتبط با آلودگی‌های نفتی، زباله‌های صنعتی و فاضلاب عمل می‌کند، سازمان منطقه‌ای برای حفاظت از محیط‌زیست دریایی موسوم به *راپمی*^(۸۲) تأسیس شده است. اختلافات و ادعاهایی مبنی بر نقض کنوانسیون، که در مواردی ادعای جبران خسارت ناشی از آلودگی‌ها را نیز می‌تواند شامل باشد، در *کمیسیون قضایی حل‌وفصل اختلافات*^(۸۳) به‌عنوان ارگانی در چهارچوب سازمان *راپمی* مطرح می‌شود.^(۸۴) لازم به ذکر است سازوکارهای پیش‌بینی‌شده در *کنوانسیون کویت* تنها بر دریای سرزمینی اعمال می‌شود و نسبت به آب‌های داخلی اعضا اعمال نمی‌گردد. لذا در خصوص آلودگی در آب‌های داخلی کشورهای منطقه و مسائلی چون کنترل آلودگی ناشی از فعالیت‌های صنعتی و بحث مهم جبران خسارت در آب‌های داخلی کشورهای حوزه خلیج فارس، رجوع به قوانین داخلی و در صورت نیاز، اصلاح و هموارنمودن آن ضروری می‌نماید.

82. Regional Organization for the Protection of the Marine Environment (ROPME).

83. Judicial Commission for the Settlement of Desputes.

84. Kuwait Regional Convention for Cooperation on the Protection of the Marine Environment from Pollution, Art. 24.

- حسینی، سیدمحمد مهدی، مبانی حقوق بین الملل محیط زیست، نشر میزان، ۱۳۹۰.
- رستمزاد، هانیه و حاتمی مقدم، زهرا، کشند سرخ و بررسی بیولوژی موجودات مؤثر بر آن، مقاله ارائه شده در دومین همایش ملی کشاورزی بوم‌شناختی ایران، ۱۳۸۶.
- رئیس، لایلا، بررسی تحولات مسئولیت بین‌المللی ناشی از خسارات زیست‌محیطی، ماهنامه وکالت، شماره ۳۷ و ۳۸، ۱۳۸۷.
- زمانی، سیدقاسم، حقوق سازمان‌های بین‌المللی، شخصیت، مسئولیت، مصونیت، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۸.
- شریفی‌پور، رزینا، ارزیابی حساسیت زیست‌محیطی سواحل شمالی خلیج فارس با توجه به ارزش‌های حفاظتی و کانون‌های آلوده‌ساز، مجله محیط‌شناسی دانشگاه تهران، شماره ۴۸، ۱۳۸۷.
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا، حقوق بین‌الملل عمومی، گنج دانش، ۱۳۸۷.
- عسگری، سهراب، محیط‌زیست خلیج فارس، رویکردی پراهمیت در ژئوپلیتیک منطقه، فصلنامه سپهر، دوره ۱۷، شماره ۶۸، ۱۳۸۷.
- فاطمی، سید محمدرضا، کشند سرخ و علت بروز آن در آب‌های خلیج فارس، مجله پیام دریا، شماره ۱۷۸، ۱۳۸۷.
- لطفی، حیدر، بقایی، حمید، موسوی، سیدرضا، خیامباشی، سهیل، محیط‌زیست خلیج فارس و حفاظت از آن، فصلنامه علمی و پژوهشی جغرافیای انسانی، شماره ۱، ۱۳۸۹.
- محسن‌زاده، احمدعلی، ساعد، نادر، سمیعی، علی، حقوق محیط‌زیست، نظریه‌ها و رویه‌ها، انتشارات خرسندی، ۱۳۸۸.
- مشهدی، علی، ترمینولوژی حقوق محیط‌زیست، انتشارات خرسندی، ۱۳۸۸.
- مشهدی، علی، حقوق محیط‌زیست دریایی و گسترش پدیده کشند سرخ در منطقه خلیج فارس، سالنامه ایرانی حقوق بین‌الملل و تطبیقی، شماره ۴، ۱۳۸۷.
- ممتاز، جمشید، حمایت و توسعه محیط‌زیست دریایی خلیج فارس و دریای عمان، مجله حقوقی، شماره ۱۱، ۱۳۶۸.
- منشوری، محمد، طبیعی یگانه، سندس، بررسی علل پیدایش کشند سرخ و کنترل آن در آب‌های خلیج فارس، دوازدهمین همایش ملی بهداشت محیط ایران، دانشکده بهداشت دانشگاه علوم پزشکی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۸.
- هاشمی، حمیده‌سادات، شکوفایی جلیکی، تهدیدی که مرز نمی‌شناسد، جام جم، ۱۳۷۸.
- هاشمی، حمیده‌سادات، گسترش پدیده کشند قرمز در سواحل ایران، مجله بندر دریا، شماره ۲۴، ۱۳۸۷.

- Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter, London, 1972.
- Hallegraef, G. M., «Marée rouge», *Bulletin trimestriel d'information sur les sciences naturelles*, Organisation des Nations unies pour l'éducation, la science et la culture, vol. 4, No. 3, Juillet – septembre, 2006.
- International Convention for the Control and Management of Ships' Ballast Water and Sediments, 2004.
- International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL), 1973-78.
- International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Co-Operation, (Oil Pollution Preparedness) London, 1990.
- International Convention Relating to Intervention on the High Seas in Cases of Oil Pollution Casualties, Brussels, 1969.
- Kuwait Regional Convention for Co-operation on the Protection of the Marine Environment from Pollution Kuwait, 1978.
- Protocol Concerning Marine Pollution Resulting from Exploration and Exploitation of the Continental Shelf Kuwait, 1989.
- Protocol Concerning Regional Co-operation in Combating Pollution by Oil & Other Harmful Substances in Case of Emergency Kuwait, 1978.
- Protocol for The Protection of the Marine Environment Against Pollution From Land-Based Sources Kuwait, 1990.
- Protocol on the Control of Marine Transboundary Movements and Disposal of Hazardous Wastes and Other Wastes, Tehran, 1998.
- R. ARFI et M. BOUVY, «Efflorescences algales études in situ et approches expérimentales des processus environnementaux et biologiques susceptibles d'entraîner des efflorescences algales» sur: <http://www.mpl.ird.fr/flag/data_sans_mot_de_passe/campagne_guiers_bango/rapport_de_mission.doc>. Juin 2003.>
- Sands, Philippe, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2003.

- United Nations Conference on Environment and Development Declaration Rio, June 1992.
- United Nations Conference on the Man and Environment (STOCKHOLM DECLARATION) Stockholm, 1972.
- United Nations Environment Programme UNEP, 1972.
- United Nations, *Yearbook of the International Law Commission*, vol. 1, 2001.
- Wyman and L. Harold Stevenson, *Dictionary of Environmental Science*, Facts on File Infobase Publishing, Third Edition, 2007. Agenda 21 Charter for Future RIO, 1992.